

A TREATISE PROMOTING HARMONY

Gulchikhra Nigmatovna Navruzova

Doctor of sciences philosophy, professor

Bukhara state technical university

email: premium.progress@mail.ru

Bukhara, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: dhikr, tawajjuh, rabita, supplication, humility, spiritual aspiration.

Received: 15.09.26

Accepted: 16.09.26

Published: 17.09.26

Abstract: This article presents a philosophical analysis of the essence and content of Risolayi Rahnamoyi Uqdakusho – “A Treatise Guiding the Resolution of Spiritual Knots” by Jalal Hiravi, a work that elucidates the path of spiritual perfection characteristic of the Khojagan and Naqshbandi Sufi traditions.

УЙГУНЛИККА ЁРДАМ БЕРУВЧИ РИСОЛА

Гулчихра Нигматовна Наврузова

Бухоро давлат техника университети “Ижтимоий фанлар ва жисмоний маданият” кафедраси профессори, фалсафа фанлари доктори

email: premium.progress@mail.ru

Бухоро, Ўзбекистон

МАҚОЛА ҲАҚИДА

Калит сўзлар: зикр, таважжух, робита, ниёзмандлик, мискинат, ҳиммат.

Аннотация: Мақолада тасаввуфнинг Хожагон ва Нақшбандия тахлимотига ҳос бўлган камолот йўлини ёритувчи Жалол Ҳиравийнинг “Рисолаи раҳнамои уқдакушои” – “Уқда-бандларни очишга йўл кўрсатувчи рисола”сининг мазмун-моҳияти фалсафий таҳлил этилган.

ТРАКТАТ О ДОСТИЖЕНИИ ГАРМОНИИ

Гулчихра Нигматовна Наврузова

Доктор философских наук, профессор

Бухарский государственный технический университет (Узбекистан)

E-mail: premium.progress@mail.ru

Бухара, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: зикр, таваджжух, рабита, нуждаемость (ниёзмандлик), смирение (мискинат), духовное устремление(химмат).

Аннотация: В статье представлен философский анализ содержания и сущности трактата Джалала Хирави «Рисолаи раҳнамои уқдакушои» - «Трактат, указывающий путь к разрешению духовных уз», в котором раскрывается путь духовного совершенствования, характерный для суфийских учений Ходжаган и Накшбандия.

Кириш. Инсон доимо мукамалликка интилади. Бу эса унинг бутун борлиқ билан уйғун, ҳамнафас ва гўзал муносабатда бўлишини тақозо этади. Табиат ва жамият, инсон ва бирор мавжудотга номутаносиб ҳаракат, албатта, акс таъсирини беради ва натижада инсонда турли бандлар ҳосил бўлади. Бу бандларни ҳис этган инсон мушкул вазиятда қолиб, уни осон қилиш йўллари ахтаради.

Тасаввуф таълимоти, хусусан унинг Хожагон-накшбандия тариқати инсонга қандай қилиб ўз-ўзини бошқариш, ўз нафсини идора этиш ва руҳини камол топтириш йўлларини ўргатади. Бу эса ундаги бандларни очишга ёрдам беради. Шу мазмундаги рисоалардан бири Жалол Ҳиравийнинг “Рисолаи раҳнамои уқдакушой” – “Уқда-бандларни очишга йўл кўрсатувчи рисоласи”дир. Бу рисола 1958 йили Техронда тасаввуфшунос олим М.Моле томонидан нашр этилган “Накшбандиёт” тўпламига киритилган. Бу рисола Ҳақ йўлига кирган ва ҳақиқатга етишмоқчи бўлганлар йўли ва равишлари ҳақидадир. Рисола икки фаслдан иборатдир. Фасли аввал “Хожагон хонаводасининг сулук ва йўли” ҳақидадир. Муаллиф: “ҳақиқат аҳли олдида Хожагон тариқати барча йўлларнинг зубда ва хулосасидир”, [4,285] деб таъриф беради. Чунки бошқа тариқатлар йўлнинг охирида етишадиган огоҳлик ва ҳушёрлик мақомига бу тариқат аҳли йўл бошида эришадилар. Чунки бу тариқат нафасларни кўриқловчидир. Шунинг учун булар тариқат ҳақида “бошқа тариқатлар интиҳода эришадиганларини накшбандлар ибтидода эришадилар”, деб манбаларда қайд этилган.

Мақолага оид адабиётлар таҳлили. Мустақиллик даврида тасаввуф таълимоти ва унинг фалсафий талқинига доир тадқиқотлар бошланди. Тасаввуфнинг Накшбандия таълимотига оид асосий манбалардан бири “Мақомот” [1] таржима этилди. [2] Манбалар тўплаб, шарҳ этилди. [3] Таҳсин Ёзувчи [13], Юрген Паул [14] маълумотлари илмий муомалага киритилди. Филолог олимлар Иброҳим Ҳаққул [5] ва Султонмурод Олимни [12] Накшбандия таълимотига оид асарлари нашр этилди. Бизни ҳам Баҳоуддин Накшбанд ва Накшбандияга оид монография ва мақолаларимиз чиқди. [6; 7; 8; 9; 10; 11] Аммо ҳали

Жалол Ҳиравийнинг “Рисолаи раҳнамои уқдакушои” асари илмий муомалага киритилмаган. Мақола шу асарни мазмун-моҳиятини фалсафий таҳлиliga бағишланган.

Тадиқот методологияси. Мақола Жалол Ҳиравийни рисоласини таҳлиliga бағишлангани учун қиёсий таҳлил усули билан бошқа рисоалар билан таққосланган. Шунингдек анализ ва синтез, тарихийлик ва мантикийлик услуби билан тизимли ёндашиб таҳлил этилган. Манба матнини тушуниш, англаш ва тушунтиришда герменевтик ёндашувга асосланган.

Таҳлил ва натижалар. Жалол Ҳиравийнинг “Рисолаи раҳнамои уқдакушои” асарининг фасли аввалида Хожагон-нақшбандия тариқати инсон камолотга эришуви учун қуйидаги уч йўлни асосийдир деб кўрсатилганлиги қайд этилган:

Мукаммал зикр.

Таважжуҳ.

Робита.

Жалол Ҳиравий рисоласи тахминан XVII асрларда ёзилган бўлиб, ундан олдин ёзилган Абдурахмон Жомийнинг “Рисолаи Ҳазрат Мавлави Жомий”да ҳам бу тариқат учун зикр, таважжуҳ ва мууроқаба, робитани зарур эканлиги қайд этилган.[7,128-135,183-187] Бу кўрсатадики, Хожагон-нақшбандия тариқатида бу уч амал жуда муҳим бўлган.

1. Зикр – сўзлаш, баён қилиш, хотирлаш, ёд айлаш, хотирдагини унутмаслик маъноларини англатадиган арабий калимадир. Тасаввуфда бу калима ғафлат ва нисийён-унутиш, эсдан чиқаришнинг қарама-қаршиси сифатида қўлланилади. Инсон – нисийён-унутиш хос бўлганлиги учун шундай номланади. Албатта, инсон барча нарсаларни хотирада сақласа ақлу шуури уни кўтара олмайди ва уйқуси нотинч бўлади. Шунинг учун инсонга унутиш, хотирадан кўтарилиш ҳодисаси хосдир ва у инсонни сиҳат-саломат, меъёрда яшашга ёрдам беради. Лекин асосий гап-нимани хотирда сақлаш, эслаш, ёдга олиш ва нимани унутиш масаласини билишдадир. Шундай инсонлар борки кина, ғазаб, нафрат, ҳасадларни йиллар эслаб юрадилар. Ҳолбуки буларни хотирдан ўчирмоқ лозим. Хўш нимани эслаш керак? Бу аслларнинг асли, сабабларнинг сабабчиси Оллоҳни эслашдир. Лекин зикр фақат Оллоҳни ёд айлаш, унинг гўзал исмларин эслаш эмас, балки ақлу-тафаккур, ҳис-туйғуларни унга йўналтириш, у билан маҳкам боғланишдир. Оллоҳ билан руҳий, шуурий, зехний алоқа бутун оламдаги ижобий қувватлар билан боғланиш бўлиб, инсондаги зоҳирий ва ботиний қувватларни минг чандон кўпайишига сабаб бўлади. Бу эса камолотнинг сиридир. Чунки, токим инсон ўзига берилган бутун қувват, имкониятларни ўз тасарруфига олмас экан ва уларнинг ҳар бирини эзгуликка равона этмас экан, у камолотга ета олмайди. Шунинг учун барча тариқатлар, инчунин Нақшбандия ҳам

инсон камолотида огоҳ бўлиш, хушёр бўлиш, Ҳақ ва ботилни фарқлаш учун, ғафлатдан уйғониш мақсадида зикр этиш йўлини танлаган.

Демак, зикр – эслаш, хотирада сақлаш амалидир. Инсон учун хотира жуда муҳимдир. Инсон энг зарурий, асл нарсани хотирада сақлаб, уни эслаб, туриши лозим. Зикр инсонни бутун борлиқнинг асоси билан боғланишга ва барча ижобий қувватлар билан уйғун, бўлишда ва муҳаббат билан лиммо-лим қалбдан нур сочиб яшашга ёрдам беради. Асл билан боғланмасдан иккиламчи, ўткинчи нарсалар билан боғланиши турли номувофиқликларга сабаб бўлади.

Рисолада Хожагон-нақшбандия тариқатида зикр хуфия эканлиги ва бу жараёнда хаёл, тасаввур, ақл, фаҳму идрок ва қалб қатнашиши ёзилган. Маълум бўладики, бу тариқатда хуфия – яширин, овозсиз-сассиз фақат қалбдаги зикр мавжуд бўлиб, у қуйидаги хусусиятларга эга:

1. Тахайюлий – хаёл ва тасаввур қуввати билан.
2. Мадлулий – далиллар орқали мазмун-маъносини англаш орқали.
3. Тааққулий – ақл, фаҳм-идрок ёрдамида.
4. Ҳақиқий – қалб билан
5. Ваҳбий - ато этилган.

Шуларни ичида ҳақиқий зикр олий даражада бўлиб, зокирнинг асосий мезони қалбнинг ҳозирлик ва огоҳлигидир.

2. Таважжуҳ – юзланиш, зеҳни диққат ила бир нарсага қаратиш. Тасаввуфий истилоҳда таважжуҳ аслга, Ҳаққа юз бурмоқ, йўналмоқ, ёки барча фикру идрок, ақлу фаҳмини Илоҳий қувватга тобеъ айламоқдир. Рассом ниманидир суратини олмоқчи бўлса, бутун диққатини ўшанга қаратганидек, инсон қалб оинасини Илоҳий ҳусни мутлаққа қаратиб, ундан келадиган файз, нур, баракаларни қабул этади.

Абдурахмон Жомий солиқ учун таважжуҳ билан бирга мувоқабани ҳам зарурий йўл сифатида таъкидлаган. Чунки тўла таважжуҳ мувоқабани ҳолатида юз беради. Кунгабоқар қуёшга томон юзланиб тургани каби, инсон қалб кўзи, ботин назари ҳам доимо Ҳаққа қаратилса камолотга етади. Рисолада “Таважжуҳ улдурким, солиқ Оллоҳ муборақ исмини дилда нақшлаб, эътибор қилиб, доим назарини унга қаратиб сақлайди ва бунинг воситаси билан зикр этувчига у ҳозир бўлади”, [4,286] деган таъриф берилган. Таважжуҳ – юзланиш маънисини англатади. Инсон аслга юзланиб, боқий ишларни қилиши лозим. Инсон қалби, назари Ҳаққа қаратилган бўлса, илоҳий қувватларни қабул қилиб, яхши эзгу ишларни қилади. Таважжуҳ инсондаги барча имкониятлар, салоҳиятни

жамлаш ва эзгу ишга сафарбар этишга ёрдам беради. Чунки таважжух бўлмаса инсондаги қувватлар тўрт томонга тарқалади ва у камолотга ета олмайди.

3. Робита – алоқа, боғланиш, занжир, тартиб ва қоида маънисини англатадиган калимадир. “Робита тариқи дилни комил мартабали пирга сақлашдир”, [4,286] деб таъкидланади рисолада. Чунки пир Оллоҳ жамол ва жалolini нурларининг зухур, тажаллий этиш жойи ва рамзидир. Робита ҳам инсонни илоҳий қувватлар билан боғланишга, анжуманда бўлиб Оллоҳ билан хилватга бўлишга ёрдам беради. Робита Нақшбандия тариқати аҳлини фаол бўлиб, оила, ота-она, қўни-қўшни, жамоа ва Ватан олдидаги бурчини холис бажаришга имкон беради. Рисолада таъкидланадики, Баҳоуддин Нақшбанд вукуфи қалбий – қалбдан огоҳликни зарурий деб айтганлар. Робитадан мақсад Оллоҳга боғланишдир.

Аз баски дар канор ҳамегирад он нигор,

Биғирифт бўи Ёр ва раҳо кард бўи тин.[4,287]

Мазмуни:

У нигор сени ўз канорига олганидан,

Сендан тупроқ иси кетиб, Ёр иси келадиган бўлди.

деб таъкидланади рисолада ва пир билан робита вужуддаги тин-тупроқ - исини кетиб, илоҳий ҳидни келиши, нурни таралишига ёрдам беради, деб уқтирилади.

Иккинчи фаслда ҳақиқат арбобларининг маърифатга доир эзгу ғоялари келтирилган. Рисолада ўнта маърифатга доир ғоя келтирилган бўлиб, унинг саккизтаси Нақшбандия тариқатининг асосчиси Баҳоуддин Нақшбандга тааллуқлидир. Рисолада ёзиладики, Баҳоуддин Нақшбанд жуда кўп буюрардилар: “Бизнинг йўлнинг иш юритувчиси ниёз ва мискинлик ва олий ҳимматдир. Бизни шу икки эшикдан киритганлар. Ҳар нима топган бўлсак шу ердан топдик”. [4,287] Демак, Ҳаққа олиб борувчи икки эшик борлигини Нақшбанд кўрсатаётдилар. Биринчи эшик ниёзмандлик ва мискинат бўлса, иккинчиси олий ҳиммат экан.

Биринчи эшик – ниёзмандлик ва мискинат – камтаринлик шикасталик синиқлик ва ўзини ожизлигини ҳис этиб туришдир. Манбаларда Баҳоуддин Нақшбандни бу ҳақдаги бошқа ғоялари ҳам келтирилади. Уларнинг гувоҳлик беришича, Баҳоуддин бу ҳақда шундай ёзади: “Бу йўлда вужудни инкор қилиш, борини нисор этиш, кам кўриш ва йўқлик улуғ ишлардан бўлиб, булар давлатга етиш ипи ва қабул воситасидир. Мен бу йўлда мавжудот табақаларидан бўлмиш ҳар табақага нисбатан сулукда сайр қилдим ва ўзимни зарралардан бўлган ҳар бир заррага қиёсладим, ҳақиқатда уларни ўзимдан яхшироқ эканини кўрдим, шундай қилдимки, ҳатто, чиқиндилар табақасида ҳам сайр қилдим,

улардан ҳам бир манфаат топдимки, бу манфаат менда йўқ. Ит чиқиндисига етдим, шояд унда фойда йўқ бўлса деб тасаввур қилдим. Шундан кейин эса билдимки, унда ҳам фойда бор экан. Қанчалар фикрламай, нафсимда бирор фойда борлигини кўрмадим”.

Аз ҳеч касии хаштан бохабарам,
В-аз ҳеч касе беҳ наям, илло батарам.
Ҳар чанд ба ҳоли хештан менигарам,
Як ҳабба наярзад зи қадам то ба сарам.[1,77]

Мазмуни:

Ўзимнинг ҳеч ким эканлигимдан хабарим бор,
Ҳеч кимдан яхши эмасман, аксинча бадтарман.
Ўзимни ҳолимга қанчалар қарасам ҳам,
Бошдан оёғимгача битта ҳабга арзимаيمان.

Тасаввуфшунос олим Иброҳим Ҳаққул ҳам ниёзмандлик ва мискинликни шикастадиллик билан тенглаштириб, шундай мисраларни келтириб изоҳлайди:

Хастанинг бошига чу қўйди қадам,
Пири шикаста дили Масиҳодам.
Бозгашт айлади чу хаста кўнгул,
Неки истар, топар шикаста кўнгил.
Кўнгилда чун ҳаво қилур туғён,
Умр шамъиға еткурур нуқсон.

Бу шеърнинг устида қуйидаги сўзлар битилган: “Маснавий Хожаи Нақшбанд қуддуса сирруҳу каломи таржимасидаким, аввал бозгашти хоотири хаста ва баъд аз он хоотири дилшикаста”. Шоир кўнгул ҳаводорлиғини умр шамъининг заволи ҳисоблайди ва “пири шикаста дил” зот ҳолатини шу нуқсонга чора намунаси сифатида тавсия этади.[5,84]

Иккинчи эшик – олий ҳиммат – жидду жаҳд билан мақсад сари ҳаракатдир. Бу ҳақда “Мақомот” ва “Маноқиб”ларда ҳам ёзилган. Манбалардан маълум бўладики, Баҳоуддин руҳий камолотининг воситаларидан яна бири кучли талаб ва ҳиммат экан. Нақшбанднинг ўзидан бу ҳақда қуйидаги нақллар сақланган: “Биз бу йўлнинг талабига қадам қўйганимизда икки юз киши эдик. Менинг ҳимматим буларнинг ҳаммасидан ўтиш эди. Илоҳий иноятга ноил бўлиб, бу жамоатнинг ҳаммасидан ўтиб кетдим ва асл мақсадга етдим”.

Байт:

Мардони раҳаш расидаанд аз ҳиммат,

3-он дар раҳи ӯ нишон бепайдо нест.[2,49]

Мазмуни:

Ҳиммат билан етдилар бу йўлга мардлар,

Ҳиммат билан топурсан унинг нишонин,

Баҳоуддин Нақшбанднинг шу қудсий калом “Рисолаи раҳнамои уқдакушой” да ҳам келтирилган. Бу ҳақда манбада шундай байт ҳам келтирилган:

Ҳиммат туро ба кунгираи Кибриё кашад,

Он сақфгохро беҳ аз ин нардбон махоҳ.[2,48]

Мазмуни:

Сени улуғлик аршига етказар ҳиммат,

Бу ҳиммат нарвондан юксак таппа-тахт,

Баҳоуддин айтган: “Мақсад талаби йўлида ҳимматингиз менинг бошимга қадам қўйиб, мендан ҳам ўтиб кетиш бўлмаса, мен сизни кечирмайман!”[2,49]

Хулоса ва таклифлар. Хулоса қилиб айтиш мумкинки, Жалол Ҳиравийнинг “Рисолаи раҳнамои уқдакушой” – “Уқда бандларини очишга раҳнамолик рисоласи” Хожагон-нақшбандия тариқатида камолотнинг асосий учта йўли – зикр, таважжух, робита эканлиги ва Баҳоуддин Нақшбанд ҳақиқат аҳлидан бўлиб, унинг маърифатга доир айтган қимматли ўғитлари келтирилган. Бу рисола, бир томондан, Нақшбандия тариқатига доир манба бўлса, иккинчи томондан, ёш авлодни ўз-ўзини бошқариш, ўз-ўзини назорат этиш, нафсини бошқариш, камтарин ва олий ҳимматли бўлишга ёрдам берадиган бунёдкор ғояларни ўзида жамлаган кичик мажмуадир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Абул Муҳсин Муҳаммад Боқир. Мақомоти ҳазрати хожа Нақшбанд. Бухоро. Бухорои Шариф матбааси. 1327-1909. Литография. Бухоро музейи фонди хазинаси. 12455-11-сони. 77 – бет.
2. Абул Муҳсин Муҳаммад Боқир ибн Муҳаммад Али. Мақомоти Хожа Баҳоуддин Нақшбанд./Форсийдан таржимон, сўз боши, изоҳ ва луғат муаллифи Маҳмуд Ҳасаний. Тошкент: “O’zbekiston” НМИУ, 2019. 335 б.
3. Баҳоуддин Нақшбанд (Манбалар таҳлили). Тўплаб нашрга тайёрловчи мақола изоҳ ва шарҳлар муаллифи. Г.Н.Наврўзова. Тошкент: “Sano-standart” нашриёти, 2019. 256 б.
4. Жалол Хиравий. Рисолаи раҳнамои уқдакушой. //Моле М. Нақшбандиёт. Техрон: 1958. 285-293-бетлар.

5. Иброҳим Ҳаққул. Тасаввуф ва шеърят. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1991. 84-бет.
6. Наврӯзова Г. Нақшбандия тасаввуфий таълимоти ва баркамол инсон тарбияси. Тошкент: “Фан”, 2005. 233 б.
7. Наврӯзова Г.Н. Нақшбандия - камолот йўли. Тошкент: “Фан”, 2007. 189 б.
8. Наврӯзова Г., Зоиров Э. Бухорои шарифнинг етти пири. Тошкент: Muhammad nashriyoti 2018 й. 72 б.
9. Наврӯзова Г. Баҳоуддин Нақшбанднинг тасаввуфий таълимоти. Ўзбекистон фалсафаси тарихи. II том. Тошкент: “Mumtoz so’z”, 2017. 34-62-бетлар.
10. Navruzova G. Bahouddin Naqshband – the seventh pir of Bukharai Sharif (Noble Bukhara)// Islom tafakkuri. 2020. Maxsus son 6- p.
11. Рисолаи Ҳазрат Мавлави Жомий. / Баҳоуддин Нақшбанд (Манбалар таҳлили). Тўплаб нашрга тайёрловчи, мақола, изоҳ ва шарҳлар муаллифи Г. Наврӯзова. Тошкент: “Sano-standart” нашриёти, 2019. 120-141-бетлар.
12. Султонмурод Олим. Баҳоуддин Нақшбанд ҳамда Нақшбандия тариқатининг ислом оламидаги ўрни, мавқеи ва аҳамияти//Глобаллашув шароитида тариқатлар: таълимот ва услублар, таҳлил ва хулосалар/масъул муҳаррир: И. Усмонов; Тошкент ислом университети, Исламшунослик илмий-тадқиқот маркази.-Тошкент: Мовароуннаҳр, 2014. 176-223 бет.
13. Таҳсин Ёзувчи. Нақшбанд. Ислам энциклопедияси. 9-том. Истанбул. 1954. 53- бет.
14. Юрген Паул. Докторина и организация Хваджаган-Накшбандийа в первом поколении после Баха’ад-дина/ Суфизм в Центральной Азии (зарубежные исследования): Сб. ст. памяти Фритца Майера (1912-1998)/ Сост. и отв. Редактор А.А.Хисматулин. - СПб. Филологический факультет СПбГУ, 2001. 114-203 б.